

Лисенко Андрій Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2; тел.: (066) 7946384.

Лысенко Андрей Николаевич – кандидат юридических наук, доцент, Харьковский национальный университет внутренних дел, доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности и раскрытия преступлений факультета № 2; тел.: (066) 7946384.

Lysenko Andrii Mykolayovych – Candidate of Science (Ph. D.) in Law, Associate Professor, Kharkiv National University of Internal Affairs, Associate Professor of Department of operational search activity and opening of crimes of faculty No 2; tel.: (066) 7946384.

УДК 343.24

doi: 10.20998/2227-6890.2017.52.05

О. В. КУЗЬМЕНКО**ВІКОВА НЕОСУДНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

У статті аналізується сучасний стан вивчення проблеми вікової неосудності, не пов'язаної з психічним розладом у людини. Здійснюється огляд теоретичних і експериментальних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців у сферах правознавства, психології, педагогіки і соціології. Використовуються матеріали судової практики, дані правової статистики і відповідний міжнародний досвід. Наводяться доводи на користь доцільності доповнення Кримінального кодексу України положенням про вікову неосудність неповнолітніх. Обґрунтовується теза, що за наявності у вітчизняному кримінальному законодавстві зазначеної новели неповнолітні із затримкою у психічному розвитку будуть захищені від можливості об'єктивного ставлення у вину. У статті підтримується пропозиція В. Бурдіна про те, що презумпція досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, мусить бути спростовною.

Ключові слова: вікова неосудність, неповнолітня особа, злочин, злочинність, кримінальна відповідальність, затримка у психічному розвитку, об'єктивне ставлення у вину, соціалізація, спростовна презумпція, вік кримінальної відповідальності, суспільно небезпечне діяння, осудність.

В статье анализируется современное состояние изучения проблемы возрастной вменяемости, не связанной с психическим расстройством у человека. Осуществляется обзор теоретических и экспериментальных исследований отечественных и зарубежных ученых в сферах правове­дения, психологии, педагогике и социологии. Используются материалы судебной практики, данные правовой статистики и соответствующий международный опыт. Приводятся доводы в пользу целесообразности дополнения Уголовного кодекса Украины положением о возрастной невменяемости несовершеннолетних. Обосновывается тезис, что при наличии в отечественном уголовном законодательстве указанной новеллы несовершеннолетние с задержкой в психическом развитии будут защищены от возможности объективного вменения в вину. В статье поддерживается предложение В. Бурдина о том, что презумпция достижения возраста, с которого может наступать уголовная ответственность, должна быть опровержимой.

Ключевые слова: возрастная невменяемость, несовершеннолетнее лицо, преступление, преступность, уголовная ответственность, задержка в психическом развитии, объективное вменение в вину, социализация, опровержимая презумпция, возраст уголовной ответственности, общественно опасное деяние, вменяемость.

The modern state of study of problem of age-dependent responsibility, unconnected with psychical disorder for a man is analysed in the article. The review of theoretical and experimental researches of domestic and foreign scientists is carried out in the spheres of jurisprudence, psychology, pedagogics and sociology. Materials of judicial practice, information of legal statistics and proper international experience, are used. Arguments are advanced in behalf on expedience of addition of the Criminal code of Ukraine by position about age-dependent diminished responsibility of minor. A thesis is grounded, that at presence of in the domestic criminal statute of the indicated short story minor time-lagged in psychical development will be protected from possibility of objective imputation. In the article suggestion of V. Burdina is supported that presumption of achievement of age which criminal responsibility can come from must be refutable. An author pays attention on contradiction of some positions of financial and judicial legislation of Ukraine in the aspect of confession of institute of age-old diminished responsibility of man. The signs of age-old diminished responsibility and medical criterion of diminished responsibility, fastened in the operating Criminal code of Ukraine are correlated in the article. Scientific approaches and directions are analysed in research of problems of age-old diminished responsibility of person.

Keywords: age-dependent diminished responsibility, minor person, crime, criminality, criminal responsibility, delay in psychical development, objective imputation, socialization, refutable presumption, age of criminal responsibility, a dangerous act, responsibility, mental health.

Вступ. Проблема законодавчого закріплення вікової неосудності є вельми актуальною. Науковці XIX ст. відносили недосягнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, до однієї з підстав неосудності людини. Тоді вважалося, що неосудність може пояснюватися як втраченою осудністю внаслідок психічної хвороби або іншого хворобливого стану психіки, так і тим, що не настав належний психічний стан особи як результат затримки у її розумовому формуванні. Значеним поглядам на причини неосудності сприяло законодавство того часу, яке визнавало підлітків до певного віку неосудними, а стосовно інших вікових груп юнацтва і дорослих вимагало постановку питання

про їхню осудність після вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння. Спроба диференціації кримінальної відповідальності неповнолітніх із затримкою у психофізичному розвитку мала місце і після 1917 року. Керівні начала з кримінального права 1919 р. містили положення, відповідно до якого діти віком від 14 до 18 років підлягали покаранню лише тоді, якщо діяли з «розумінням». Пізніше це положення було виключено. Вітчизняний законодавець припинив використовувати термін «розуміння» і водночас відмовився визнавати однією з підстав неосудності недосягнення особою певного віку. Тож із законодавства зникло положення про вікову неосудність. Ситуація досі не

є виправленою. На сьогодні є актуальною пропозиція В.М. Бурдіна та деяких інших науковців доповнити Кримінальний кодекс України положенням про вікову неосудність неповнолітніх. За цієї умови неповнолітні, що мають затримку у психічному розвитку або інший хворобливий стан психіки, будуть захищені від небезпеки об'єктивного ставлення у вину. Згаданий дослідник зазначає, що презумпція досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, повинна бути спростованою [3, с. 66].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемі вікової неосудності та необхідності законодавчого закріплення цього інституту у кримінальному праві України приділяється помітна увага в юридичній літературі. Дослідники аналізували і наразі вивчають різноманітні аспекти зазначеної проблеми. З-поміж науковців, які приділяють їй значну увагу особливе місце посідає В.М. Бурдін, висновки і аргументи якого закладені в основу цієї публікації. У його монографії «Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні» (2004 р.) є спеціальний підрозділ «До проблеми вікової неосудності». Згаданий науковець дуже глибоко і всебічно проаналізував цю проблему і висловив низку, на наш погляд, цінних рекомендацій українському законодавцю. Істотний внесок у розв'язання проблеми вікової неосудності також внесли такі дослідники як В.Т. Арькова, З.А. Астеміров, І.О. Кобзар, Л.М. Кривоченко, Н.М. Крестовська, В.Ф. Мороз, М.С. Таганцев, Г.М. Міньковський та інші. Водночас окремі аспекти цієї проблеми, на нашу думку, залишилися недостатньо дослідженими. Йдеться, зокрема, про подальше обґрунтування тези про необхідність доповнення чинного Кримінального кодексу України положенням про вікову неосудність неповнолітніх. Саме цим пояснюється наш інтерес до зазначеної проблеми.

Метою цього дослідження є аналіз національного та зарубіжного досвіду в аспекті розв'язання проблеми вікової неосудності, а також вивчення доцільності закріплення у вітчизняному кримінальному законодавстві нормативного інституту вікової неосудності неповнолітніх.

Матеріали і результати дослідження. Як встановив В.М. Бурдін, науковці XIX століття відносили недосягнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, до однієї з підстав неосудності особи. При цьому до інших підстав неосудності особи вчені відносили психічні хвороби та інші хворобливі стани психіки, які позбавляють особу здатності усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій (бездіяльності) або керувати ними. Вважалося, що стан неосудності може пояснюватись як втратою осудності внаслідок психічної хвороби або іншого хворобливого стану психіки, так і тим, що не настав належний стан психічного розвитку особи як результат затримки у її розумовому формуванні [3, с. 52]. До згаданих науковців слід віднести, зокрема, Н. Таганцева, В. Спасович, А. Лохвицького, Н. Сергєєвського, С. Будзинського, А. Кистяківського, П. Калмикова, Е. Колоколова, Д. Дриля. Зазначеним поглядам на причини неосудності особи сприяло законодавство того часу, яке визнавало підлітків до певного віку неосудними, а стосовно

інших вікових категорій юнацтва і дорослих вимагало постановку питання про осудність після вчинення конкретного суспільного небезпечного діяння. Слід зазначити, що така підстава неосудності як недосягнення певного віку закріплювалася законодавцем XIX століття в законодавчих актах поруч з іншими підставами неосудності, зокрема, психічними хворобами. Такі положення були передбачені, приміром, у Зводі законів Російської імперії, Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р., Статуті про покарання, які накладаються мировими судьями 1864 р., Статуті кримінального судочинства 1864 р., Кримінальному уложенні 1903 р. Спроба диференціації кримінальної відповідальності неповнолітніх із затримкою психофізичного розвитку мала місце і у вітчизняному законодавстві після революційного періоду. Керівні начала з кримінального права 1919 р., встановлювали положення, згідно з якими неповнолітні віком від 14 до 18 років підлягали покаранню тільки тоді, коли діями «з розумінням» [15, с. 22]. Пізніше це положення було виключено і надалі нічого подібного в вітчизняному кримінальному законодавстві не закріплювалось. Законодавець припинив використовувати термін «розуміння» і водночас відмовився визнавати однією з підстав неосудності особи недосягнення нею певного віку. На думку В.М. Бурдіна це було скоріше політичним рішенням, яке спричинило безпідставне зникнення із законодавства положень про вікову неосудність [3, с. 53]. Тому окремі науковці і у подальшому продовжували досліджувати проблему кримінальної відповідальності малолітніх, а також осіб, фактичний вік яких не відповідає їхньому хронологічному віку. Дослідження цих вчених здійснювалися у площині вивчення проблеми «осудність – неосудність». Йдеться, зокрема, про таких вчених як С. Познишев і С. Тихенко [14; 18]. Незважаючи на те, що матеріальне кримінальне законодавство відмовилося від поняття «вікова неосудність», певні норми, що стосуються цього інституту, опинилися в кримінально-процесуальному праві. Так, у статті 485 чинного КПК України говориться, що за наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними. Назва згаданої статті – «Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх». Незрозуміло, чому положення матеріального права, що стосується вікової неосудності, включене в Кримінальний процесуальний кодекс і при цьому є відсутнім у Кримінальному кодексі України. На думку В.М. Бурдіна це можна пояснити тим, що розробка зазначених кодексів не узгоджувалась між собою [3, с. 53]. Така колізія в законодавстві вимагає відповідних роз'яснень Верховного Суду, бо незрозуміло, які правові наслідки такої розумової відсталості. Звернемось до постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16 квітня 2004 р. «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх». У згаданій постанові говориться наступне. За наявності даних, що свідчать про розумову відсталість неповнолітнього,

має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психолого-психіатрична експертиза для вирішення питання про наявність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку. Це потрібно з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Така експертиза призначатиметься за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (пункт 7 згаданої постанови). У цій постанові також говориться, що суди при розгляді справ щодо неповнолітніх повинні враховувати інтелектуальні особливості таких підсудних, переконуватися у правильному розумінні ними фактичних обставин справи (пункт 8). Звернемось до історії проблеми, що досліджується. Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 3 грудня 1976 р. № 16 «Про практику застосування законодавства у справах про злочини неповнолітніх і залучення їх у злочини й іншу антигромадську діяльність» (із подальшими змінами) у пункті 7 рекомендувала судам, враховуючи міру розумової відсталості підлітка, а також характер вчиненого злочину, обмежуватися застосуванням щодо нього примусових заходів виховного характеру. Слід зазначити, що у постанові Пленуму Верховного Суду України від 16.04.04 р. №5, про яку йшлося вище, аналогічної рекомендації немає. В цьому контексті важливою є рекомендація, яка міститься в постанові Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. №2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру». У пункті 18 цієї постанови говориться наступне. У разі підтвердження висновком експертизи наявності у неповнолітнього розумової відсталості такого ступеня, за якого він не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має поставити на розгляд питання щодо визнання неповнолітнього таким, що не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність та можливе застосування до нього примусових заходів медичного характеру. Зауважимо, що розумова відсталість, про яку йдеться, не повинна бути пов'язана з психічним розладом у підлітка.

Важливим у контексті нашого дослідження є положення, що містить стаття 486 чинного КПК України. Законодавець зазначає наступне. Для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого затримки психічного розвитку та його здатність повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза. Важливе положення також є в статті 491 чинного КПК України. Тут говориться, що якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, то на його допиті за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря. Повернемось до наведеної вище постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 03.12.76 р. № 16, яка рекомендувала судам обмежуватися застосуванням примусових заходів виховного характеру щодо розумово відсталих неповнолітніх

злочинців. В.М. Бурдін зазначає, що навряд чи це роз'яснення Пленуму відповідало правовій природі такого явища як розумова відсталість, оскільки вказівка про необхідність пільгового підходу до дитини в даному випадку не захищає неповнолітніх від небезпеки об'єктивного ставлення у вину [3, с.53-54]. На сьогодні вирішення проблеми фактичного відставання у психічному (розумовому) розвитку набуло вкрай актуального значення. За статистичними даними вже вступаючи до школи 60% дітей мають ті чи інші порушення психічного характеру. Зростає кількість дітей, які мають психоневрологічні захворювання. 10% від загальної кількості дітей, які вступають до першого класу загальноосвітньої школи, мають затримку психічного розвитку. У значній кількості школярів спостерігається недорозвиненість емоційно-почуттєвої, інтелектуальної та вольової сфер» [11]. Свого часу З. Астеміров зазначав, що розглядаючи проблеми кримінальної відповідальності неповнолітніх в соціально-психологічному аспекті, необхідно виділяти критерій, який би відбивав рівень свідомості особи, ступінь її соціалізації і одночасно був би передумовою цієї відповідальності. Зазначений дослідник зазначав, що в якості такого критерію в кримінальному праві прийнято розглядати поняття «осудність». Таку ж позицію займало дореволюційне і, певною мірою, післяреволюційне законодавство. Проте у подальшому теоретична розробка згаданого критерію, який по суті є соціально-психологічним і правовим інститутом, відбувалася однобічно і набула суто медико-психологічного забарвлення [1, с. 22]. «Основи кримінального законодавства Союзу РСР та Республік» 1991 р. у статті 60 знову повернулись до феномену вікової неосудності. В цьому нормативно-правовому акті говорилось, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка досягла встановленого законом віку, але внаслідок затримки психічного розвитку, не пов'язаного з хворобливим психічним розладом, нездатна була усвідомлювати фактичний характер чи суспільну небезпеку своїх дій або керувати ними [13]. Проте, зазначає В.М. Бурдін, через зміну політичної обстановки і припинення існування СРСР ці положення так і залишилися нереалізованими [3, с. 54]. Чинний КК України не містить положень, які б стосувалися вікової неосудності. Тож сучасний український законодавець відмовляється вважати відставання неповнолітнього в психічному розвитку (фактичне недосягнення особою віку кримінальної відповідальності) проблемою, яка потребує спеціального нормативного врегулювання. На думку В.М. Бурдіна законодавець вважає, що ця проблема повинна бути розв'язана в межах норм кримінального права про індивідуалізацію відповідальності і покарання [3, с. 55]. Тож законодавець фактично ігнорує пропозиції, які висловлюються в юридичній літературі, про необхідність узгодження положень КПК і КК України в аспекті вікової неосудності. Зокрема, пропозицію про внесення до КК положень щодо правових наслідків вчинення суспільно небезпечного діяння неповнолітнім з розумовою відсталістю [19, с. 467-468]. Зі статті 485 КПК, яка вже згадувалася вище, прямо не випливає, якими є правові наслідки

розумової відсталості неповнолітнього. Виникають два запитання. Чи можна в даному випадку говорити, що неповнолітній не підлягає кримінальній відповідальності? Або зазначена обставина повинна бути врахована судом лише при вирішенні питання про обрання конкретної форми кримінальної відповідальності? Для вирішення цих питань необхідно з'ясувати природу такого явища як розумова відсталість. Визначається, що відставання психічного характеру може бути викликано неправильним вихованням, соціальною та педагогічною занедбаністю, умовами життя, сенсорною недостатністю. Виникає запитання, чи можна таке відставання вважати хронічним психічним захворюванням, тимчасовим розладом психічної діяльності, недоумством або іншим хворобливим станом психіки з тим, щоб віднести його до медичного критерію неосудності? В.М. Бурдін зазначає, що на це запитання немає однозначної відповіді в юридичній і медичній літературі [3, с. 55]. Приміром, В. Орлов відносить відставання в психічному розвитку (інфантилізм) до медичного критерію неосудності за ознакою «інший хворобливий стан» [12, с. 15]. Н. Лейкіна також вважає, що залежно від ступеня такого відставання воно може бути визнано психічним розладом і віднесено до медичних ознак неосудності [7, с. 45-46]. Проте пануючою точкою зору з-поміж вчених, які досліджували згадане питання, є та, згідно з якою таке відставання не може бути віднесено до жодної з ознак медичного критерію неосудності. Відповідно до Міжнародної статистичної класифікації хвороб, травм та причин смерті розумова відсталість має узагальнене значення, об'єднуючи різні за походження форми психічної патології. Такі форми можуть бути пов'язані не тільки з дією біологічних, а й соціально-культурних факторів. Йдеться, зокрема, про неправильне виховання, педагогічну занедбаність, негативні сторонні впливи, недостатність органів відчуттів. Тож, зазначає В.М. Бурдін, зазначена міжнародна класифікація виходить з того, що фактично розумова відсталість є психічним розладом [3, с.56]. З огляду на згадану класифікацію можна дійти висновку, що розумову відсталість можна віднести до медичного критерію неосудності за ознакою «тимчасовий розлад психічної діяльності» або «інший хворобливий стан психіки» (ч. 2 ст. 19 КК України). Аналогічної позиції дотримуються і окремі зарубіжні законодавці, відносячи розумову відсталість до медичних ознак неосудності. Такі положення передбачені, зокрема, в кримінальних кодексах Болгарії, Голландії, Іспанії, Польщі, Кримінальному законі Латвії. Слід зазначити, що таке розуміння розумової відсталості впливає і із Закону України «Про психіатричну допомогу», де говориться, що встановлення діагнозу про будь-який психічний розлад повинно відбуватися на основі згаданої вище Міжнародної класифікації [9]. В.М. Бурдін робить висновок, що на сьогодні в українському законодавстві, юридичній та медичній літературі немає єдності думок щодо природи психофізичного відставання в розвитку і правових наслідків такого відставання [3, с. 56-57]. Згаданий дослідник згрупував різноманітні погляди на проблему, про яку йдеться, в чотири підходи (напрями). Представники першого

напрямку пропонують не притягувати неповнолітніх, які мають відставання в психофізичному розвитку, до кримінальної відповідальності на тій підставі, що в їх діях немає вини і відповідно складу злочину. Такої точки зору дотримуються, зокрема, Л. Андрєєва, Б. Волженкін, І. Гальперін, І. Каз, І. Скворцова, О. Чугаєв. До представників другого напрямку (підходу) слід віднести, зокрема, І. Лейкіну і Н. Орловську, які вважають, що питання кримінальної відповідальності неповнолітніх з відставанням у психофізичному розвитку може бути вирішено в межах загальної проблеми «осудність-неосудність». Тобто якщо затримка цього розвитку є настільки великою, що позбавляє особу здатності усвідомлювати свої дії або керувати ними, то слід говорити про недоумство або інший хворобливий стан психіки. При цьому неповнолітнього слід звільнити від кримінальної відповідальності. В інших випадках факт розумової відсталості мусить враховуватися як обставина, що пом'якшує кримінальну відповідальність. До представників третього напрямку слід віднести Н. Гуковську, А. Долгову, Ю. Малінкіну, Г. Міньковського, А. Прімаченко, Н. Фелінську, А. Тузова, С. Холодковську, О. Фрейєрова, О. Чернишова. Ці науковці вважають, що у даному випадку необхідно ставити питання про встановлення реального віку неповнолітнього. Адже відставання у психофізичному розвитку може бути настільки суттєвим, що неповнолітній не буде притягуватися до кримінальної відповідальності через недосягнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність. До представників останнього, четвертого, напрямку слід віднести, зокрема, Л. Карнеєву. Сутність цього підходу полягає у тому, що пропонується визнавати неповнолітніх з психофізичною затримкою у розвитку, які вчинили суспільно небезпечні діяння, неосудними – за умови, що вони не усвідомлювали своїх дій або не керували ними. При цьому науковці, які представляють цей, четвертий, напрям, зазначають, що стан неосудності у неповнолітніх може обмежуватись лише одним психологічним критерієм за відсутності медичного критерію. Л. Карнеєва вважає, що положення КПК, у яких йдеться про встановлення розумової відсталості неповнолітніх, доповнюють традиційне розуміння неосудності [5, с. 104-105]. За спостереженнями В.М. Бурдіна більшість прихильників четвертого напрямку пропонують внести зміну до КК, якою поняття неосудності доповнюється вказівкою на вікову відсталість [3, с. 58]. Цей дослідник проаналізував схарактеризовані вище підходи науковців до проблеми вікової неосудності неповнолітніх (чотири напрями). На його думку, перший з них узгоджується з чинним Кримінальним кодексом України. Ця позиція не потребує внесення до КК жодних змін. Але така точка зору не відбиває суті досліджуваної проблеми, а тому не може бути прийнята. Піддаючи її критиці, Р. Міхеєв та В. Філімонов зазначають, що вина в кримінальному праві має самостійне значення, так само, як вік і осудність, а тому вони не можуть бути замінені одне через інше. Справді, в діях неосудної особи немає вини, проте підставою непритягнення її до кримінальної відповідальності є саме стан неосудності, який має

самостійне значення. Те ж саме можна сказати і про неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. В їх діяннях також немає вини, проте підставою непритягнення їх до кримінальної відповідальності законодавець вважає саме недосягнення ними віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Досягнення особою певного віку та її осудність – це необхідні передумови встановлення в її діянні вини в разі вчинення нею суспільно небезпечного діяння. Другий напрям (наукова позиція щодо проблеми, яка досліджується) також не може бути прийнятий. На думку В.М. Бурдіна, такий підхід не захищає неповнолітніх від несприятливої перспективи об'єктивного ставлення у вини. Адже ступінь розумового відставання підлітків може істотно розрізнятися і, зрозуміло, ця обставина мусить по-різному впливати на правові наслідки суспільно небезпечних діянь, вчинених неповнолітніми [3, с. 59]. Слід погодитися з О. Сітковською, що важливо мати на увазі необхідність унеможливлення об'єктивного ставлення у вини в тих випадках, коли особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, не має типового для цього віку рівня розвитку, з яким закон пов'язує можливість притягнення її до такої відповідальності [16, с. 11]. Крім того, як уже зазначалося, спірною є точка зору про можливість віднесення відставання у психічному розвитку до медичного критерію неосудності. Наступні два напрями, про які вище йшлося, більш підходять для вирішення проблеми вікової неосудності. При цьому ці дві наукові позиції не суперечать одна одній. Адже призначення та правова природа віку кримінальної відповідальності та осудності в кримінальному праві однакові. Осудність відбиває певний рівень свідомості та соціалізації особи, її соціальний досвід, знання, вміння, навички. Осудною може бути лише людина, яка досягла певного віку та має на момент вчинення злочину необхідну сукупність психічних властивостей, що дає можливість звинуватити її у вчиненні конкретного злочину. Проте не можна не погодитися з тим, що критерієм соціалізації можна вважати і вік людини. О. Сітковська вважає, що коли законодавець вживає поняття «вік», то має на увазі не просто хронологічний проміжок часу. Вік для законодавця – це період, з яким пов'язується певний рівень інтелектуальної і вольової зрілості людини та її здатності керувати своєю поведінкою в ситуації вибору.

Встановлено, що хронологічний вік неповнолітнього не завжди може свідчити про його здатність усвідомлювати свої діяння та вільно керувати ними [4, с. 13]. Тому точка зору, згідно з якою під віком розуміється лише певна кількість прожитих років, не є правильною. В.М. Бурдін зазначає, що вік, тобто часовий аспект онтогенезу людини, можна зрозуміти лише як системний феномен. Його коріння пов'язані з біологічними факторами, а сутність визначається певним рівнем соціального розвитку, типом культури тощо. Тож, підкреслює цей дослідник, кількісний (хронологічний) підхід до визначення віку має обмежений характер та має бути доповнений змістовним аналізом віку, який більш адекватно відображає закономірності

розвитку людини, включаючи соціальні та біологічні характеристики [3, с. 60]. Свого часу Пленум Верховного Суду СРСР виходив з того, що за відсутності відповідних документів, для вирішення питання про вік повинна призначатися судово-медична експертиза. В.М. Бурдін вважає цю позицію Пленуму неправильною. На його думку, ця експертиза встановлює приблизний вік особи лише на основі її фізичного розвитку. При цьому до уваги не беруться як рівень розвитку її інтелектуальних та вольових здібностей, так і соціальний розвиток особи. Встановлення реального рівня розвитку дитини завжди потребує спеціального дослідження, в результаті якого може бути встановлений не точний вік, а лише так званий «діагноз розвитку». На думку В.М. Бурдіна, видається правильною пропозиція про проведення в таких випадках комплексної психолого-психіатричної або психолого-педагогічної експертизи. Р. Міхеєв зазначає, що осудність тісно пов'язана з віком суб'єкта кримінальної відповідальності. Цей його висновок випливає з того, що однією з передумов осудності є належний розвиток психічних функцій та певне психічне здоров'я людини, а воно, як і соціальний досвід, приходить з віком. Тож його недосягнення усуває передумову осудності, а тому і саму осудність. Тому якщо з позицій кримінального закону вік та осудність – це дві різні категорії, то з гносеологічних, соціально-психологічних позицій «осудність» включає в себе вік [10, с.38]. Тож можна погодитися, що осудність є показником певного вікового розвитку та психофізичного стану людини. Про взаємозв'язок мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, та осудності як критеріїв соціалізації особи, розвитку її інтелектуальних і вольових властивостей ідеться і в Пекінських правилах. Так, офіційний коментар до основного тексту згаданого документу підкреслює зв'язок нижньої вікової межі кримінальної відповідальності з характеристикою «емоціональної, духовної та інтелектуальної зрілості, достатньої для усвідомлення відповідальності перед суспільством» [8, с. 287]. Тільки з досягненням певного віку людина набуває здатність регулювати свою поведінку в ситуаціях, що мають значення для кримінального права. Тож на певному віковому етапі її соціалізації можна говорити, що ця особа є осудною [3, с. 61]. Таким чином, осудність формується з віком, але її відсутність може пояснюватися різними причинами, зокрема, психічною хворобою. У гносеологічному та соціально-психологічному розумінні осудність відбиває якісно новий рівень вікового розвитку особи, коли вона здатна засвоїти моральні і правові норми, заборони та вимоги кримінального закону, може усвідомлювати свої дії та керувати ними. Такий дослідник як С. Жданова зазначає, що вік у кримінальному праві виступає як критерій можливості та ступеня осудності конкретної особи. Р. Міхеєв підкреслює, що осудність відбиває рівень соціалізації особи відповідно до вікової періодизації. В.М. Бурдін зазначає, що такий зв'язок віку і осудності можливий лише тоді, коли поняття «осудність» буде виводитись не з його протилежності – категорії «неосудність», а навпаки. Є дослідники, які наполягають на тому, що «осудність» походить від «неосудності».

Саме це змушує деяких науковців говорити про необхідність введення до кримінального права специфічного за змістом поняття «деліктоздатність», яке буде включати в себе поняття «осудність». Слід зазначити, що на сьогодні ця проблема певною мірою вирішена, оскільки КК України в статті 19 дає визначення осудності. Р. Міхєєв зазначає, що «неосудність» історично і логічно не передує «осудності», не є вихідним, основним поняттям кримінального права. Навпаки, осудність історично і логічно передує неосудності. Таку ж позицію займає і З. Астеміров, який зазначає, що осудність не можна вважати антонімом неосудності. Цей висновок випливає з того, що зміст поняття «осудність» соціально-психологічний, воно також є соціально-правовою категорією. Водночас поняття «неосудність» – в основному медико-психіатричне, воно є також соціально-біологічною категорією [1]. В.М. Бурдін зазначає, що відсутність належного стану розвитку психічних функцій, потрібних для того, щоб бути осудним, може обумовлюватись як віковою нерозвиненістю людини, так і втратою його, зокрема, у зв'язку з психічними розладами. Така класифікація підстав неосудності була відома дореволюційним законодавству та науці кримінального права. Тоді вікова неосудність та неосудність внаслідок психічного розладу розглядалися як елементи загального поняття [3, с. 62]. На думку О. Ситковської в подальшому їх поділ відбувся внаслідок визнання того, що вони виконують різні функції в регулюванні кримінально-правових відносин. Вікова межа визначає можливість виникнення цих відносин, а вирішення питання про осудність визначає можливість їх продовження чи необхідність припинення. Психіка неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності і при цьому істотно відстають у розвитку від своїх однолітків, перебуває на рівні неповнолітніх більш молодшого віку. Тому такі діти можуть не усвідомлювати значення своєї поведінки, оцінювати її неадекватно, не контролювати своїх вчинків. Все це дає підстави говорити, що при суттєвій затримці психічного розвитку дану категорію неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння, можна віднести до неосудних. В даному разі основою нездатності розуміти свої дії чи керувати ними є не психічний розлад, а затримка психічного розвитку, не пов'язана з ним. В юридичній літературі висловлювалася думка, що таким випадкам варто було б присвятити окрему статтю в Кримінальному кодексі України [2, с. 54-55]. З цим погоджується В.М. Бурдін, зазначаючи, що у випадку вікової відсталості неповнолітнього у психічному розвитку, не пов'язаної з психічним розладом, стан осудності відсутній. На думку цього дослідника КК слід було б доповнити текстом, що наводиться далі. «Не підлягає кримінальній відповідальності неповнолітній, який досяг віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, але внаслідок відставання в психічному розвитку, не пов'язаному з психічним розладом, під час вчинення суспільно небезпечного діяння не міг усвідомлювати фактичний характер або суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) чи керувати ними. Про такого неповнолітнього суд інформує місцеву службу у справах неповнолітніх, а також міс-

цевий центр соціальних служб для молоді». В.М. Бурдін також зазначає, що потрібна вказівка законодавця, відповідно до якої таких неповнолітніх держава не залишає без контролю, а навпаки, бере під посилений контроль з метою недопущення рецидиву в майбутньому [3, с.63]. Про доцільність встановлення в законі положення про контроль за такими неповнолітніми неодноразово наголошувалось в юридичній літературі. Виникає доречне питання про розміщення такого положення в КК. Приміром, КК Республіки Білорусь передбачає його у главі «Умови кримінальної відповідальності», у статті під назвою «Вік, з якого настає кримінальна відповідальність». Такі дослідники як С. Бородін та Н. Носкова піддають критиці таке рішення законодавця зазначеної держави. На їхню думку вирішення питання про вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, має загальний характер, тоді як розв'язання питання про відставання у психічному розвитку – спеціальний. Досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, має бути констатовано при вирішенні питання про кримінальне переслідування особи, яка вчинила передбачене кримінальним законом діяння. Водночас наявність чи відсутність відставання у психічному розвитку стосується лише неповнолітніх. Тому, на думку деяких науковців, доцільно помістити це положення у виді окремої статті в главу про особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. Поділяючи цю думку, В.М. Бурдін зазначає, що згадане положення має спеціальний, а не загальний характер [3, с. 64]. Враховуючи те, що затримка у психічному розвитку може бути різного ступеня тяжкості, не виключаються випадки, коли неповнолітній буде визнаний таким, що все ж усвідомлював фактичний характер та суспільну небезпеку свого діяння і міг керувати ним. У такому випадку затримка психічного розвитку має бути врахована судом як обставина, що пом'якшує кримінальну відповідальність. В.М. Бурдін вважає необхідним зупинитися ще на одному важливому аспекті проблеми, яка досліджується у нашій статті. Йдеться про можливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які не досягли встановленого в законі віку, але мають такий ступінь психічного розвитку, який відповідає вимогам винної відповідальності. Слід зазначити, що і в дореволюційній, і в сучасній юридичній літературі мають місце пропозиції відмовитися від встановлення нижньої вікової межі кримінальної відповідальності. Прихильники такого підходу обґрунтовують свою точку зору аргументом, що оскільки розвиток кожної людини індивідуальний, то неможливо в законі наперед встановити, коли вона буде осудною [17, с. 439-440]. О. Ситковська вважає, що встановлюючи мінімальний вік, з якого можлива кримінальна відповідальність, законодавець тим самим встановлює неспростовну презумпцію. І. Кобзар вважає можливим включення у кримінальне законодавство норми, яка б дозволяла за наявності достовірних даних констатувати свідомий і цілеспрямований характер поведінки таких осіб в ситуаціях вчинення ними тяжкого чи особливо тяжкого суспільно небезпечного діяння. При цьому зазначений

дослідник пропонує призначати експертизу фактично-го досягнення вікової межі осудності [6, с. 157]. На думку В.М. Бурдіна згадана пропозиція за своєю суттю збігається з думками тих вчених, які пропонують взагалі відмовитися від нижньої вікової межі кримінальної відповідальності [3, с.65]. Цей дослідник не погоджується з наведеною точкою зору з наступних причин. Встановлюючи мінімальний вік, з якого можлива кримінальна відповідальність, законодавець враховує не тільки психічний рівень людини, а й ступінь її соціальної зрілості. Крім того, законодавець враховує здатність особи понести негативні наслідки від притягнення її до кримінальної відповідальності. В.М. Бурдін зазначає, що навіть якщо у дитини на досить високому рівні розвинуті інтелектуальні та вольові властивості, то в будь-якому випадку в соціальному відношенні вона буде залишатися дитиною з властивими їй соціальними ролями. Йдеться про бажання захисту, потребу в опіці, догляді, прощенні тощо. Зазначений дослідник підкреслює, що враховуючи це, навряд чи буде гуманним покладати на таку дитину тягар кримінальної відповідальності, який не ресоціалізує, а скоріше травмує її. Тим більше недоцільно знижувати вік кримінальної відповідальності. Про необхідність встановлення мінімального віку кримінальної відповідальності наголошується в Конвенції про права дитини. Тут зазначено, що держави повинні встановити мінімальний вік, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство. В.М. Бурдін пропонує, враховуючи національний та зарубіжний досвід, доповнити Кримінальний кодекс України положенням про вікову неосудність неповнолітніх. Адже лише за таких умов неповнолітні із затримкою у психічному розвитку, не пов'язаному з психічним розладом, будуть захищені від несправедливої перспективи об'єктивного ставлення у вину. Інакше кажучи, презумпція досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, повинна бути спростовною [3, с. 66].

Висновки. Проведене дослідження дає підставу зробити два основні висновки. По-перше, доцільно доповнити КК України положенням про вікову неосудність неповнолітніх. За такої умови діти із затримкою у психічному розвитку будуть захищені від несприятливої перспективи об'єктивного ставлення у вину. Як вважає В.М. Бурдін, презумпція досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, мусить бути спростовною. По-друге, необхідно усунути елементи колізійності між нормами чинних КК і КПК України в контексті проблеми, яка досліджується у цій статті. Наразі законодавець відмовляється у площині матеріального кримінального права вважати відставання неповнолітнього у психічному розвитку (фактичне недосягнення віку кримінальної відповідальності) проблемою, яка потребує спеціального законодавчого розв'язання. Проте, що дивно, окремі норми інституту вікової неосудності закріплені у КПК.

Список літератури: 1. Астеміров З. А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних / З. А. Астеміров. – М. : Юрид. л-ра, 1970. – 125 с. 2. Бородин С. В. Задержание психического развития и ее влияние на уголовную ответственность / С. В. Бородин, Н. А. Носков // Криминологические и уголовно-правовые идеи бор-

бы с преступностью. – М. : Ин-т государства и права РАН, 1996. – с. 53–59. 3. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія / В. М. Бурдін. – К. : Атіка, 2004. – 240 с. 4. Застосування кримінальних заходів до неповнолітніх правопорушників / Відп. ред. О. Я. Светлов. – К. : Наукова думка, 1974. – 78 с. 5. Карнеева Л. М. Особенности пределов доказывания при принятии некоторых процессуальных решений в стадии предварительного следствия / Л. М. Карнеева, Г. М. Миньковский // Вопросы предупреждения преступности. – М. : Юрид. л-ра, 1966. – Вып. 4. – С. 83–110. 6. Кобзарь И. А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних по новому уголовному законодательству: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.08 / И. А. Кобзарь. – М., 1998. – 220 с. 7. Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность / Н. С. Лейкина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. – 128 с. 8. Международные акты о правах человека. Сб. документов. – М. : Норма-Инфра, 1999. – 784 с. 9. Международная классификация болезней 9-го пересмотра 1975 г. – Т.1 – Женева, 1980. 10. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве / Р. И. Михеев. – Владивосток : Изд-во ДГУ, 1983. – 300 с. 11. Национальна програма «Діти України». – Львів : ЛОЦССМ, 1996. – 51 с. 12. Орлов В. С. Ответственность несовершеннолетних по советскому уголовному праву: Автореф. дисс. д-ра юрид. наук: 12.00.08 / В. С. Орлов. – М. : МГУ, 1969. – 32 с. 13. Основы уголовного законодательства Союза ССР и Республик // Вестник Верховного Суда СССР. – 1991. – № 11. 14. Познышев С. В. Учебник уголовного права: Общая часть / С. В. Познышев. – М. : Юрид. изд-во Наркомюста, 1923. – 280 с. 15. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1925 гг. / Под ред. И. Т. Голякова. – М. : Госюриздит, 1953. – 463 с. 16. Ситковская О. Д. Психологический комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации / О. Д. Ситковская. – М. : Изд-во Зерцало, 1999. – 96 с. 17. Таганцев Н. С. Лекции по русскому уголовному праву / Н. С. Таганцев. – СПб., 1888. – 974 с. 18. Тихенко С. И. Невменяемость и вменяемость / С. И. Тихенко. – К. : Трест «Киев-Печать», 1927. – 104 с. 19. Яценко С. С. Институт кримінальної відповідальності неповнолітніх: світовий досвід і питання вдосконалення українського законодавства / С. С. Яценко // Правова система України: теорія і практика: Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції. – К. : 1993. – С. 467–468.

References (transliterated): 1. Astemirov Z. A. *Ugolovnyaya otvetstvennost i nakazanie nesovershennoletnih* [Criminal liability and punishment of minors]. Moscow, Yurid. l-ra, 1970. 125 p. 2. Borodin S. V., Noskov N. A. *Zaderzhka psichicheskogo razvitiya i ee vliyanie na ugolovnyuyu otvetstvennost* [Mental development delay and its impact on criminal responsibility]. *Kriminologicheskie i uglovno-pravovyye idei borbyi s prestupnostyu*. Moscow, In-t gosudarstva i prava RAN, 1996. pp. 53–59. 3. Burdin V. M. *Osoblyvosti kryminal'noyi vidpovidal'nosti nepovnoletnikh v Ukrayini* [Features of juvenile criminal responsibility in Ukraine]. Kyiv, Atika, 2004. 240 p. 4. *Zastosuvannya kryminal'nykh zakhodiv do nepovnoletnikh pravoporushnykiv* [The use of criminal measures for juvenile offenders]. Kyiv, Naukova dumka, 1974. 78 p. 5. Karneeva L. M., Minkovskiy G. M. *Osobennosti predelov dokazyvaniya pri prinyatii nekotoryih protsessualnykh resheniy v stadii predvaritelnogo sledstviya* [The specifics of the limits of proof when making certain procedural decisions in the preliminary investigation stage]. *Voprosyi preduprezhdeniya prestupnosti*. Moscow, Yurid. l-ra, 1966, no. 4, pp. 83–110. 6. Kobzar I. A. *Ugolovnyaya otvetstvennost i nakazanie nesovershennoletnih po novomu ugolovnomu zakonodatelstvu: diss. kand. yurid. nauk: 12.00.08*. [Criminal liability and punishment of minors under the new criminal law. Cand. jur. sci. diss.]. Moscow, 1998. 220 p. 7. Leykina N. S. *Lichnost prestupnika i ugolovnyaya otvetstvennost* [Personality of the criminal and criminal liability]. L., Izd-vo LGU, 1968. 128 p. 8. *Mezhdunarodnyye akty o pravah cheloveka* [International instruments on human rights]. Moscow, Norma-Infra, 1999. 784 p. 9. *Mezhdunarodnaya klassifikatsiya bolezney 9-go peresmotra 1975 g.* [International Classification of Diseases of the 9th Revision, 1975]. Geneva, 1980, vol. 1. 10. Miheev R. I. *Problemyi vmenyaemosti i nevmenyaemosti v sovetskom ugolovnom prave* [Problems of sanity and insanity in Soviet criminal law]. Vladivostok, DGU Publ., 1983. 300 p. 11. *Natsional'na prohrama "Dityi Ukrayiny"* [National program "Children of Ukraine"]. Lviv, LOTSSM, 1996. 51 p. 12. Orlov V. S. *Otvetsvennost nesovershennoletnih po sovetskomu ugolovnomu pravu: Avtoref. diss. d-ra yurid. nauk: 12.00.08* [Responsibility of minors in Soviet criminal law: Abstract of a thesis dr. jur. sci. diss.]. Moscow, MGU, 1969. 32 p. 13. *Onsovyi ugolovnoy zakonodatelstva Soyuz*

SSR i Respublik [Fundamentals of criminal legislation of the USSR and the Republics]. *Vestnik Verhovnogo Suda SSSR* [Bulletin of the Supreme Court of the USSR]. 1991, vol. 11. **14**. Poznyishev S. V. *Uchebnik ugovnogo prava* [The textbook of criminal law]. Moscow, Yurid. Narkomyusta Publ., 1923. 280 p. **15**. *Sbornik dokumentov po istorii ugovnogo zakonodatelstva SSSR i RSFSR 1917-1925 gg.* [Collection of documents on the history of criminal legislation of the USSR and the RSFSR of 1917-1925]. Moscow, Gosyurizdit, 1953. 463 p. **16**. Sitkovskaya O. D. *Psichologicheskiy kommentariy k ugovnomu kodeksu Rossiyskoy Federatsii* [Psychological Commentary to the Criminal Code of the Russian Federation]. Moscow, Zertsalo Publ., 1999. 96 p.

17. Tagantsev N. S. *Lektsii po russkomu ugovnomu pravu* [Russian Criminal Law Lectures]. SPB., 1888. 974 p. **18**. Tihenko S. I. *Nevmenyaemost i vmenyaemost* [Insanity and sanity]. Kyiv, Trest «Kiev-Pechat», 1927. 104 p. **19**. Yatsenko S. S. *Institut kryminal'noyi vidpovidal'nosti nepovnosti: svitovyy dosvid i pytannya vdoskonalennya ukrayins'koho zakonodavstva* [The Institute for Juvenile Criminal Matters: World Experience and the Issues of Improving Ukrainian Legislation]. *Pravova systema Ukrayiny: teoriya i praktyka: Tezy dopovidey i naukovykh povidomlen naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* [The Legal System of Ukraine: Theory and Practice: Abstracts of the scientific and practical conference]. Kyiv, 1993, pp. 467-468.

Надійшла (received) 10.12.2017

Бібліографічні описи / Библиографические описания / Bibliographic descriptions

Вікова неосудність як об'єкт наукового дослідження / О. В. Кузьменко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – № 52 (1273). – С. 42-49. – Бібліогр. : 19 назв. – ISSN 2227-6890.

Возрастная невменяемость как объект научного исследования / А. В. Кузьменко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – № 52 (1273). – С. 42-49. – Бібліогр. : 19 назв. – ISSN 2227-6890.

Mental retardation of minors as an object of scientific research / A. V. Kuzmenko // Bulletin of NTU "KhPI". Series : Actual problems of Ukrainian society development. – Kharkiv : NTU "KhPI", 2017. – No. 52 (1273). – P. 42-49. – Bibliogr. : 19. – ISSN 2227-6890.

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Кузьменко Олександр Васильович – кандидат педагогічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри права; тел.: (057) 707-62-09; e-mail: A02021957@gmail.com.

Кузьменко Александр Васильевич – кандидат педагогических наук, доцент, национальный политехнический университет «Харьковский политехнический институт», доцент кафедры права; тел.: (057) 707-62-09; e-mail: A02021957@gmail.com.

Kuzmenko Oleksandr Vasilovych – Candidate of Pedagogic Sciences (Ph. D.), Docent, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Associate Professor of Department of Law; tel. (057) 707-62-09; e-mail: A02021957@gmail.com.

УДК 130.2:004

А. М. ГАРЯЕВА, Е. Л. МУРЕНКО

**ОСОБЕННОСТИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА**

Проблема формування постметафізичного стилю мислення є однією з центральних в сучасній філософії, що істотно впливає на розвиток загального стилю теоретизування в соціально-гуманітарних науках. Її дослідження важливо для усвідомлення особливостей концептуального базису сучасного філософського світогляду і підстав науки. Інтерес до неї обумовлений тим, що питання, викликані до життя змінами в теоретичній думці, знаходять відображення в культурі, практиці та політичному житті сучасного суспільства.

Ключові слова: суспільство, інтелектуальні технології, стиль мислення, постметафізична філософія, постмодернізм, інтелект.

Проблема формирования постметафизического стиля мышления является одной из центральных в современной философии, оказывая существенное влияние на развитие общего стиля теоретизирования в социально-гуманитарных науках. Ее исследование важно для осознания особенностей концептуального базиса современного философского мировоззрения и оснований науки. Интерес к ней обусловлен тем, что вопросы, вызванные к жизни изменениями в теоретической мысли, находят отражение в культуре, практике и политической жизни современного общества.

Ключевые слова: общество, интеллектуальные технологии, стиль мышления, постметафизическая философия, постмодернизм, интеллект.

The problem of forming a post-metaphysical style of thinking is one of the central in modern philosophy, exerting a significant influence on the development of a general style of theorizing in the social and human sciences. Her research is important for understanding the features of the conceptual basis of the modern philosophical worldview and the foundations of science. Interest in it is due to the fact that the issues brought to life by changes in theoretical thought are reflected in the culture, practice and political life of modern society.

Keywords: society, intellectual technologies, style of thinking, post-metaphysical philosophy, postmodernism, intellect.

На современном этапе развития общества очень важен вопрос интеллектуального развития человека и формирования его политического стиля мышления.

Это создает основу для понимания особенностей интеллектуальных технологий в политической жизни общества XIX-XX вв.

© А. М. Гаряева, Е. Л. Муренко, 2017